

Jak Karel Hausenblas vymezoval styl Cesty k precizaci pojmu

Petr Mareš

Ústav českého jazyka a teorie komunikace
Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze
petr.mares@ff.cuni.cz

Abstract: How Karel Hausenblas defined style – On the road to conceptual precision

This article describes the development of the concept of style in the work of Karel Hausenblas. A comparison of definitions formulated over the course of several decades shows how Hausenblas gradually reached the understanding of style as an integration principle which combines various components of a text into a dynamic, unified whole. In addition, the analysis takes note of other characteristic features of Hausenblas's concept of style (including the thematic structure of the text in the sphere of style, relating style to the form of the text).

Vědecké dílo Karla Hausenblase věnované otázkám stylistiky je rozsáhlé a mnohotvárné, ale také vnitřně soudržné. V průběhu let se zabýval mnoha stylistickými tématy a analýzami různých textů, především uměleckých, zároveň se však stále znovu vracel k obecným teoretickým reflexím, ve kterých se snažil charakterizovat „základní pojmy“ stylistiky (Hausenblas, 1955), a postihnout „základní okruhy stylistické problematiky“ (Hausenblas, 1963), resp. „situaci stylistiky, její koncepce a aktuální úkoly“ (Hausenblas, 1987). Deklarovaným Hausenblasovým cílem bylo přispět k vybudování a stabilizaci stylistické systematiky, již na počátku, v padesátých letech, charakterizoval jako „vypracování systematického výkladu slohových jevů konkrétních jazyků, který by odhaloval jejich zákonitosti“ (Hausenblas, 1955, s. 3). V sérii studií (často to původně byly referáty přednesené na konferencích) K. Hausenblas svou koncepci soustředěně rozvíjel, doplňoval a precizoval, a zároveň tak formuloval program stylistických výzkumů. Opakovaně v různých variantách popisoval problematiku stylového rozvrstvení jazyka, prostředků podílejících se na výstavbě textu, funkcí stylu, determinant stylu (tzv. stylotvorné faktory), a zejména druhů stylu v různých stupních zobecnění. Předpoklad a východisko k tomu ovšem samozřejmě představovalo vymezení pojmu *styl*, vyznačení jeho definičních rysů. K. Hausenblas svou definici různě obměňoval a upřesňoval, až dospěl k pojetí, které se ukázalo jako velmi podnětné a produktivní. V tomto příspěvku se alespoň obrysově zaměřím na to, jak se Hausenblasovo chápání stylu vyvíjelo.¹² Připomenutí tohoto vývoje a krystalizace Hausenblasových názorů snad může být užitečné i proto, že většina teoretických a programových statí nebyla pojata do pozdějších knižních souborů a zůstává rozptýlena na stránkách časopisů a sborníků.¹³

¹² Zvláště novější fáze Hausenblasovy koncepce důkladně popisují a interpretují Macurová – Homoláč – Vaňková (1992) a Macurová (1993).

¹³ Jejich elektronické zpřístupnění je zatím v počátcích.

V prvních Hausenblasových pracích ještě problematika stylu nevystupovala do popředí (i když například recenzoval ruskou stylistickou příručku od A. N. Gvozďeva – Hausenblas, 1953), rozsáhlá studie o jazyce poezie Jiřího Wolкера (Hausenblas, 1954) sice poukazuje na různé druhy stylu, avšak jen okrajově. Krátce nato byl ovšem v časopise *Slovo a slovesnost* (Hausenblas, 1955) publikován článek, který už velmi soustavně představil různé aspekty stylistické systematiky.¹⁴

K. Hausenblas zde mj. podal obecnou charakteristiku stylu, jež ovšem neměla být brána jako definice, nýbrž jen jako přiblížení hlavních rysů tohoto fenoménu:

Vždy se rozumí stylem nějaký *význačný (typický) a jednotný způsob užívání dílčích prvků ve výstavbě jistých celků záměrně vytvořených*. Na hotovém výtvoru se styl jeví jako *princip organizace jeho složek* (Hausenblas, 1955, s. 3; zvýraznil K. H.).

Autor zde v zřejmé návaznosti na starší definici Havránkovu (1940, s. 471) – ale také v souladu se svým konstatováním, že styl je vázán na lidskou činnost a její výsledky – rozlišuje procesuální a rezultativní pojmání stylu (způsob užívání / princip organizace). V souvislosti se stylem v oblasti jazyka (stylem jazykového projevu) se pak hovoří o principu výstavby, jenž je konkretizován jako „charakteristický způsob výběru a uspořádání jednotlivých složek“ (s. 6). Zvláštní pozornost si zaslouží užitá adjektiva; na jedné straně se upozorňuje, že styl je něco podstatného a určujícího, a tedy také odlišujícího (*význačný, typický, charakteristický*), na druhé straně se vyzdvihuje integrační působení stylu (*jednotný*). Neméně důležitý je poukaz na fakt, že pojem stylu zahrnuje nejen realizované, ale také potenciální způsoby výstavby (s. 4). Vidíme tak, že už v tomto článku formuloval K. Hausenblas čtená stanoviska týkající se povahy stylu, která pak dále rozvíjel.

Jedním z autorových cílů ovšem bylo také vyzdvižení specifiky jazykové stylistiky proti stylistice literární a nalezení argumentů pro jejich diferenciaci:

[...] užití jazyka v dílech uměleckých je užití zvláštní. Metodicky základní musí být pro lingvistiku jazykový materiál projevů mimo oblast umění a také pro jazykovou stylistiku styly jiné než umělecké [...]. Styl literárního díla zahrnuje nejen princip užití jazykových prostředků, ale i princip zobrazení postav, krajiny, prostředí, výstavby děje (s. 2).

Tato pasáž si zaslouží připomenutí také proto, že později se v Hausenblasově myšlení prosadil pozoruhodný obrat. Nejen zdůrazňoval, že styl bychom měli brát jako princip procházející všemi rovinami textů literárních i neliterárních (mj. Hausenblas, 1968, s. 343), ale rovněž poukazoval na zásadní spjatost sféry umělecké a neumělecké, na převahu společných vlastností:

¹⁴ Jeho východiskem byl referát na proslulé konferenci o stylu v Liblicích, konané v listopadu 1954.

U mnoha stylistiků-jazykovědců [...] panuje nedůvěra k využívání poznatků literárněvědných – jako by svět literatury byl svět izolovaný, který má v poměru k textům mimouměleckým více rozdílů než vlastností společných. [...] texty umělecké a mimoumělecké mají celkově více vlastností společných než rozdílných a kromě toho existuje mezi nimi rozsáhlá oblast přechodná (Hausenblas, 1987, s. 10).

Protiklad, na nějž poukazoval článek z roku 1955, ostatně oslabil už příspěvek z roku 1962, který byl součástí diskuse v časopise *Československá rusistika* a který upozornil na to, že každý funkčně odlišený styl má své zvláštnosti (Hausenblas, 1962a, s. 164). Zároveň zde K. Hausenblas představil novou variantu vymezení stylu: je to „charakteristický a jednotící princip výstavby díla (projevující se ve výběru, uspořádání a ev. přizpůsobení tvárných prostředků)“ (s. 164). Kontext sice naznačuje, že tato definice je primárně vztažena k dílům umělecké literatury, zároveň ale jde o zřetelný doklad celostního chápání stylu ve vztahu k textu a prvotní verze přehledu jednotlivých (i nadjazykových) rovin textu (s. 166), k nimž je třeba při analýze stylu přihlížet, zahrnuje i komponenty, které nejsou omezeny na uměleckou sféru (např. členění na odstavce a kapitoly). Vedle toho jsou pozoruhodné i takové inovace, jako je použití formulace „tvárné prostředky“, které předjímá pozdější důraz na přiřazení stylu k tvarové stránce textu (srov. Macurová – Homoláč – Vaňková, 1992, s. 58), nebo rozšíření souboru operací utvářejících styl o přizpůsobení prostředků; možná právě umělecké texty podnítily explicitní poukaz na to, že stylovou relevanci získává nejen způsob zacházení s existujícími, hotovými prostředky, ale také určité zásahy do nich, jejich modifikace.¹⁵

Další Hausenblasův obecně pojatý příspěvek, publikovaný krátce poté v souvislosti s Pátým mezinárodním sjezdem slavistů v Sofii (Hausenblas, 1963), zmíněná stanoviska přejímá a dále rozvíjí, jak ukazuje (tentokrát rozsáhlejší) definice stylu, jež je v něm obsažena:

Jazykovým stylem rozumíme charakteristický a jednotný princip organizace, výstavby jazykových projevů, projevující se ve všech jeho¹⁶ plánech ve výběru, uspořádání a event. přizpůsobení systémových prostředků jazyka (zř. tvorbou nových) (s. 288).

Vidíme, že škála možností byla doplněna ještě o tvorbu nových prostředků.¹⁷ Důležitější je ovšem fakt, že definice v tomto případě sice výslovně počítá pou-

¹⁵ Přizpůsobení je k výběru a uspořádání připojeno i v definici stylu zahrnuté do paralelně uveřejněného článku tvořícího součást diskuse o spisovné a obecné češtině ve *Slově a slovesnosti*, který je primárně věnován diferenciaci jazyka v textech různých stylů: „Stylem rozumíme charakteristický a jednotící princip výstavby projevu, uplatňující se ve výběru (ev. i přizpůsobení) a uspořádání složek“ (Hausenblas, 1962b, s. 191).

¹⁶ Není zde zcela zřetelné, k čemu zájmeno *jeho* odkazuje. Předpokládáme, že buď k *výstavbě*, nebo k *jazykovým projevům*; užitá forma tomu ale neodpovídá.

¹⁷ Hranice mezi přizpůsobením a tvorbou prostředků přitom ovšem není zcela zřejmá a ostrá. Měly by pod tvorbu spadat jen takové případy, jako jsou básnické experimenty Christiana

ze se systémovými prostředky jazyka, následující komentář však poukazuje na to, že styl organizuje i nadjazykové roviny textů, a to nejen v případě textů uměleckých, a že je integračním svorníkem prostupujícím text jako celek. Pro doložení tohoto chápání stylu je třeba uvést poněkud delší citát:

Styl jazykového projevu ovšem překračuje stránku jazykovou a týká se i stránky tematické. Je tomu tak nejen v dílech uměleckých, kde se to obecně přiznává, ale i v projevech jiných. V dílech uměleckých se někdy rozlišuje styl jazykový a styl literární zahrnující i stylovou organizaci složek tematických; nebylo by však správné, aby vznikl dojem, že jde snad v díle o dva styly: dílo má styl jediný a jednotný, jazyková stránka je jednou z jeho integrálních složek; zvláštního termínu se jí dostává jen proto, že právě ona bývá předmětem stylistického rozboru díla prováděného ze stanoviska lingvistického [...]. Méně jasná je situace v okruhu projevů neuměleckých, i když i tu zasahuje styl nesporně rovněž nejen stránku jazykovou, nýbrž i tematickou; nejlépe je to vidět na projevech vědeckých, kde volba příkladů, volba slohových postupů, uspořádání a členění látky atd. patří mezi výrazně charakteristické znaky projevů interindividuálních i individuálních (s. 289).

Další obdobně koncipovaný článek, jenž byl určen pro následující sjezd slavistů, konaný v Praze (Hausenblas, 1968), shrnuje zmíněné úvahy do zobecňující formulace, podle níž „princip výstavby výtvoru a soubor určitých vlastností jeho struktury, který nazýváme styl, se týká všech druhů tvárných prostředků“ (s. 343), a prostřednictvím příkladů z malířství argumentuje pro to, aby se styl verbálních výtvorů neomezoval jen na oblast jazykových prostředků. Potřebnost celostního pojmání stylu přitom K. Hausenblas podkládá zejména důrazným vyzdvižením integrační funkce stylu: „je to princip výstavby celku, který sjednocuje, integruje, ‚drží pohromadě‘ – lépe řečeno – spíná v dynamickou jednotu užité části“ (s. 343). S tím pak souvisí tři důležité poznámky: (a) Styl není jediný integrační faktor textu (resp. – v Hausenblasově terminologii – komunikátu), jeho sémantický protějšek tvoří postupné utváření celkového smyslu (s. 343). (b) Jednotu dosahovanou působením stylu nelze brát prostě jako něco na první pohled zřejmého, ale je to jednotu mnohotvárná, zahrnující často i asymetrie, disonance a místa, jež se integraci vzpírají, takže jsou do pole jejího působení vtažena v menší míře (s. 343–344). (c) Konečně třetí poznámka poukazuje na to, že právě termín *styl* je vhodný k tomu, aby byl využit pro označení globálního pojítka celku textu (ovšem, jak je výše uvedeno, v jeho tvarovém aspektu), protože má na rozdíl od jiných (a velmi rozkolísaných) terminologických návrhů výhodu v tom, že „neabstrahuje od relevance základní složky tvarotvorných prostředků, tj. od prostředků jazykových“ (s. 344).

Můžeme říci, že v roce 1968 byla Hausenblasova koncepce stylu v zásadě konstituována. Její precizaci je věnována úvodní kapitola v knize *Výstavba jazykových projevů a styl* (Hausenblas, 1971, s. 11–23). Autor zde ovšem nepodává

Morgensterna či Velemira Chlebnikova, v nichž se vytváří individuální „nový jazyk“, nebo každý neologismus a okazionalismus?

„klasickou“ definiční formulaci, nýbrž na styl střídavě nahlíží z různých hledisek, která se navzájem doplňují a osvětlují. Znovu se poukazuje na to, že styl je „*integrační princip využití*, tj. *výběru* (a *ev. modifikace*) a *uspořádání tvárných prvků*“, resp. „*integrační princip celku*“ (s. 16; zvýraznil K. H.). Zároveň autor důkladně probírá své pojetí vazby stylu na tvarovou stránku textu,¹⁸ proti níž bylo někdy kladeno umístění stylu do sféry sémantické.¹⁹ Důležité je v této souvislosti právě to, co se rozumí pod tvarem, utvářením, ztvárněním, výstavbou jako procesem i výsledkem.²⁰ Styl zde vystupuje jako princip, který je propojen s lidskou schopností „*utvářet celek*, tj. *dávat celku tvar*, a to ani ne tak dávat tvar beztvarému jako ujednocovat mnohotvárné, integrovat složky i značně třebas různorodé v celek vzájemně se doplňujících vlastností“ (s. 20; zvýraznil K. H.). Tato konstrukční báze stylu vede k tomu, že nemá primárně významovou povahu, a stává se protějškem smyslu jako dalšího integračního principu. Není zde však ostrá hranice; jak K. Hausenblas poznamenává, i styl se stává nositelem informací, ovšem nikoli intelektuálních, ale spíše podpůrných, neplně uvědomovaných, a tak získává sémantickou funkci (k tomu mj. Hausenblas, 1987, s. 13–14).²¹

Dalším závažným rysem stylu, na který se ve zmíněné kapitole obrací pozornost, je podmínění jeho existence výskytem variant a alternativ. Do sféry působnosti stylu patří „*takové aspekty strukturace komunikátů, které nejsou dány obecně danými principy jejich výstavby, nýbrž jsou výslednicí působení faktorů zvláštních až jedinečných*“ (s. 17; zvýraznil K. H.).²²

Příspěvek pro další slavistický sjezd (Varšava 1973) doplnil předchozí výklady poukazem na dvě dimenze uplatnění stylu a na jeho variabilitu v obou těchto dimenzích. V dimenzi „*vertikální*“, napříč rovinami textu, „*nabývá celkový stylový princip modifikované podoby v jednotlivých vrstvách výstavby díla už vzhledem k jejich specifičnosti, odlišnému charakteru prostředků a odlišné funkci ve výstavbě smyslu díla*“ (Hausenblas, 1973a, s. 217). Hlavní pozornost ovšem autor věnuje dimenzi „*horizontální*“. V jisté návaznosti na starší poznámku o tom, že „*styl je spojen s linearitou narůstání textu*“ (Hausenblas, 1963,

¹⁸ „Styl tedy patří do oblasti *tvaru* (Gestalt) komunikátu“ (s. 21; zvýraznil K. H.). K. Hausenblas se zde odvolává na někdejší vyjádření Karla Svobody: „*sloh je stavebním (strukturním) principem uměleckého díla, principem určujícím jeho tvar*“ (Svoboda, 1943, s. 5).

¹⁹ Srov. práce Miroslava Červenky; z novější doby např.: „*Při absolutní převaze estetické funkce [...] je [...] stylová výstavba díla identická s jeho stavbou významovou*“ (Červenka, 1995, s. 224).

²⁰ V pozdější shrnující charakteristice K. Hausenblas uvádí: „*Styl je povahy v nejširším smyslu formální, můžeme mluvit o stylovém, slohovém ztvárnění textů*“ (Hausenblas, 1995, s. 235–236).

²¹ O vztazích mezi stylem a smyslem v Hausenblasově teorii podrobně pojednávají Macurová – Homoláč – Vaňková, 1992; Macurová, 1993.

²² Styl pak může být charakterizován jako prostředek realizace těchto obecných principů výstavby textů a zároveň jako funkce (variantních) prostředků, jejichž využitím je konstituován (Macurová – Homoláč – Vaňková, 1992, s. 57).

s. 289), se zde dokládá, že styl se postupně utváří v průběhu textu a že text může ve svých jednotlivých fázích obsahovat i velmi rozdílné stylové rysy, aniž by styl přestal působit jako integrační činitel (Hausenblas, 1973, s. 218–221).

Další obecně zaměřené stati (např. Hausenblas, 1973b, 1987) pak vymezení stylu, které bylo formulováno na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, většinou přejímají a variují a využívají je jako východisko pro zpracování dalších stylistických témat. Zvláště význačné místo mezi nimi zaujímá souhrnný článek z poloviny devadesátých let, příznačně nazvaný *Stručná charakteristika stylu a stylistiky* (Hausenblas, 1995). K. Hausenblas zde podal koncizní a výstižnou sumu svého teoretického uvažování o otázkách stylu, které zásadním způsobem přispělo k rozvoji české stylistiky a podnítilo zájem o tuto disciplínu u řady z nás, kteří se k profesoru Karlu Hausenblasovi hlásíme jako ke svému učiteli.²³

Literatura

- Červenka, M. (1995): Individuální styl a jeho významová aktivita. In: *Stylistyka*, 4, s. 223–225.
- Hausenblas, K. (1953): Základní příručka stylistiky ruského jazyka. In: *Sovětská věda – Jazykověda*, 3, s. 379–382.
- Hausenblas, K. (1954): O jazyce poesie Wolkerovy. In: *Studie a práce lingvistické I. Věnováno akademiku Bohuslavu Havránkovi k šedesátým narozeninám*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 473–493.
- Hausenblas, K. (1955): K základním pojmům jazykové stylistiky. In: *Slovo a slovesnost*, 16, s. 1–15.
- Hausenblas, K. (1962a): Aktuální otázky lingvisticky a literárněvědně orientované stylistiky. In: *Československá rusistika*, 7, s. 163–166.
- Hausenblas, K. (1962b): Styly jazykových projevů a rozvrstvení jazyka (K diskusi o obecné a hovorové češtině). In: *Slovo a slovesnost*, 23, s. 189–201. Přetištěno in: Hausenblas, 1971, s. 25–37.
- Hausenblas, K. (1963): Základní okruhy stylistické problematiky (K systematice ve stylistice). In: *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 287–293.
- Hausenblas, K. (1968): Výstavba slovesných komunikátů a stylistika (K současnému stavu stylistického bádání slavistického). In: *Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze*. Praha: Academia, s. 343–347.
- Hausenblas, K. (1971): *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova.
- Hausenblas, K. (1973a): Utváření stylu v textu. In: *Československé přednášky pro VII. mezinárodní sjezd slavistů ve Varšavě. Literatura – folklór – historie*. Praha: Academia, s. 217–225. Přetištěno in: Hausenblas, 1996, s. 71–79.
- Hausenblas, K. (1973b): Komplexní a simplexní styly. In: S. Skwarczyńska (ed.), *Poetyka i stylistyka słowiańska*. Wrocław (etc.): Ossolineum, s. 39–46. Přetištěno in: Hausenblas, 1996, s. 79–86.
- Hausenblas, K. (1987): Situace stylistiky, její koncepce a aktuální úkoly. In: *AUC. Slavica Pragensia 26. Problémy stylistiky*. Praha: Univerzita Karlova, s. 9–18.

²³ Příspěvek byl podpořen grantem GA ČR č. 406/12/1829.

- Hausenblas, K. (1995): Stručná charakteristika stylu a stylistiky. In: *Stylistyka*, 4, s. 233–243. Přetištěno in: Hausenblas, 1996, s. 57–65.
- Hausenblas, K. (1996): *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: Filozofická fakulta UK.
- Havránek, B. (1940): Stylistika. In: *Ottův slovník naučný nové doby 6.1*. Praha: Novina, s. 471–473.
- Macurová, A. (1993): Jazyk, styl, smysl, text – a stylistika. In: *Slovo a slovesnost*, 54, s. 279–286. Přetištěno in: Hausenblas, 1996, s. 5–12.
- Macurová, A. – Homoláč, J. – Vaňková, I. (1992): Pražská škola a nejnovější stylistika (O smyslu stylu). In: *Estetika*, 29, s. 56–60.
- Svoboda, K. (1943): *O literárním slohu*. Praha: Karel Voleský.

Hausenblas nezveřejněný

Alena Macurová

Ústav českého jazyka a teorie komunikace
 Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze
 alena.macurova@ff.cuni.cz

Abstract: Hausenblas un-published

The text addresses the relation of published and un-published texts of Karel Hausenblas, and especially the attitudes of Karel Hausenblas (reflected in his private letters from the mid-1990s) to the act of making his texts (later published in *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*, 1996) available to the public.

Keywords: Karel Hausenblas, private letters, act of making texts available to the public

O aktu zveřejnění se uvažuje, alespoň pokud vím, zvláště v souvislosti s díly slovesného umění (Červenka, 1996a, s. 213–232). Ovšem onen „okamžik“, kdy se „slovesný text ze soukromé záležitosti mění“ v kulturně společenský akt (Červenka, 1996a, s. 215), lze bezpochyby spojovat i s texty věcnými: jistý „bod obratu“, kdy text aktem svého zveřejnění získává specifický ontologický status, je příznačný i pro proces komunikace neliterární. A i text neliterární, věcný, se aktem svého zveřejnění restrukturuje, vyčleňuje se z původních vazeb na svého (psychofyzického) autora a to, co na něj původně odkazovalo, se přehodnocuje a zapojuje se do budování „významové intence“ celku. I v textech neliterárních, věcných se tak aktem zveřejnění buduje cosi, co Červenka (1996a, s. 216) označuje jako sémiotický konstrukt přiřazený textu jako jeho (hypotetický) původce.

Zase nejen v souvislosti s literárními texty vstupuje ono zveřejněné do vztahů s nezveřejněným, v Hausenblasově případě mnohdy do vztahů složitých. Už proto, že Karel Hausenblas zveřejňování svých textů pečlivě zvažoval, onen zlomový bod, kdy je definitivní text předložen auditoriu (Lotman, 1980) s poky-